

929Ragnina, N.
330.1(497.5Dubrovnik)¹⁵

Primljeno: 16. 7. 2020.

Prihvaćeno: 2. 10. 2020.

Izvorni znanstveni rad

<https://doi.org/10.22586/pp.v39i59.10855>

Rina Kralj-Brassard*

Nella Lonza**

Rukopis Nikše Ragnine kao izvor podataka o proračunu Dubrovačke Republike u 16. stoljeću***

U radu se analizira sadržaj, utvrđuje datacija i autorstvo rukopisa R 3464 iz Zbirke rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Na temelju podataka o vrsti i visini državnih prihoda i rashoda Dubrovačke Republike zabilježenih u tom rukopisu određuje se razdoblje na koje se proračun odnosi. Vjerodostojnost strukture zapisa provjerava se usporedbom s vremenski najbližim pouzdanim podacima o državnim приходima i rashodima s početka 17. stoljeća. Proračunski suficit pokazuje dobro stanje javnih financija Dubrovačke Republike u prvoj četvrtini 16. stoljeća, a struktura državnih prihoda potvrđuje izniman gospodarski položaj Dubrovnika. Premda obilježen mnogostrukim računskim pogreškama, koje upućuju na neobičan nemar prema brojčanim zapisima, Ragninin pregled proračuna, koji se donosi i transkribiran u prilogu, dragocjeno je svjedočanstvo o gospodarstvu Dubrovačke Republike početkom 16. stoljeća.

Ključne riječi: Nikša Ragnina, Dubrovnik, 16. stoljeće, državni proračun, suficit

Opis i sadržaj rukopisa R 3464 iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

Tema ovoga rada zapis je o državnom proračunu iz rukopisa R 3464 iz Zbirke rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Kodeks nema izvorni naslov ni podatak o sastavljaču. Olovkom je na l. I dopisan naslov *Indici delli publ. instrumenti di Ragusa*; stara signatura Sveučilišne knjižnice je SM 30 B 16, a danas je signiran R 3464 i nosi naslov *Notata diversa historiam civitatis Ragusinae illustrantia*.¹ Riječ je o složenom rukopisu raznolikoga sadržaja, u koji su prepisivale tri osobe, no glavninu je pisala jedna ruka. Rukopis je pisan na papiru i uvezan u karton, a

* Rina Kralj-Brassard, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Lapadska obala 4, 20000 Dubrovnik, Republika Hrvatska, E-mail adresa: rinafran@gmail.com

** Nella Lonza, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Lapadska obala 4, 20000 Dubrovnik, Republika Hrvatska, E-mail adresa: nella.lonza@gmail.com

*** Rad je nastao u sklopu projekta *Tradicionalizam i inovacije u Dubrovniku od srednjeg vijeka do devetnaestog stoljeća* (HRZZ IP-01-2018-5527). Zahvaljujemo dr. Ivanu Lupiću na korisnim primjedbama.

¹ Novi naslov dao je Šime Jurić pri izradi kataloga rukopisa. Šime Jurić, *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu*, sv. I (Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1991), 204, pod br. 456. Za sumarni opis vidi: <http://skupnikatalog.nsk.hr/Record/nsk.NSK01000676961/TOC#toc>.

dimenzije su mu 30,6 × 20,5 cm.² Vjerojatno zbog prvotno nejasnoga i neodgovarajućega naslova preko sto godina nije privukao interes istraživača.

U Zbirku rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu rukopis je dospio iz knjižnice Velimira Gaja, što se vidi iz *ex librisa* „VGaj”, uz koji stoji 1873. godina (f. 6r). Spomenuti je vlasnik knjižnu zbirku 1871. preuzeo od oca Ljudevita.³ U zbirci znamenitoga preporoditelja rukopis je bio već 1859., kad je iz njega prepisivao Ivan Kukuljević Sakcinski, izostavljajući ovaj dio o proračunu.⁴

No postoji trag o tome da se istim rukopisom (ili rukopisom istoga sadržaja) koristio još u 16. stoljeću Serafino Razzi pri pisanju svojega djela *La Storia di Raugia* jer uz sumarni pregled državnih prihoda navodi: „tutto si e ritratto dalle memorie fatte della sua citta, dal signor Niccolo di Ragnina...”⁵ Razzi je očito koristio i druge priloge iz toga rukopisa, npr. popis svih službi Dubrovačke Republike.⁶ Gelcich je, ne poznajući zagrebački rukopis, pretpostavio da je riječ o punom tekstu ljetopisa i da ga je autoru posudio Šimun Ragnina, koji je 1582. nakon očeve smrti naslijedio njegove knjige.⁷

Prvi unos (f. 1r-2r) u rukopisu donosi pregled svih javnih službi dubrovačke države, gradskih i izvangradskih, pod naslovom *Qui sono scripti tuti li officii et mag[istrati] dela cipta de Ragusa*.⁸ Slijedi popis svih 47 dubrovačkih gradskih crkava s oznakama koje su župne (*Qui sono scripture tute le gesie che sono in la cita de Ragusa et in quale sono le parochie*, f. 2r-2v), svih 13 hospitala (*Qui sono scripti tuti li ospetali in Raguxi*, f. 3v) te popis relikvija u dubrovačkim crkvama (*Qui sono scripti tuti li corpi sancti si dicono eser a Ragusa et in che gesia sono*, f. 2v-3r). Sumarni pregled prihoda i rashoda Dubrovačke Republike, koji je predmet ovoga rada, upisan je na f. 4r-5v pod naslovom *Qui pono tuta la intrata et inscita dela illustre cipta de Ragusi tuto per ordine al anno*. Nakon uobičajenoga prologa s citatima iz Konstantina Porfirogeneta i Epistola sv. Jeronima, donesenih u ponešto drukčijem poretku od uobičajenoga (f. 6r-7r), slijedi fragment Ragninina ljetopisa (*Qui comenza la istoria de la edificatione de la cità di Rhagusa tuta per ordine*, f. 7v-30v),⁹ s time da se prijepis prve ruke prekida s krajem f. 25r, usred upisa za godinu 843., a druga ruka nastavlja do zaključno 1001. godine

² Jurić, *Katalog rukopisa*, ibid.

³ Pretpostavljamo da se na ovaj kodeks odnosi unos „Indice degli publici instrumenti della Republica di Ragusa. Cod. chart. saec. XVII. 4. Autogr. Ined. Lig. vet. H.III.1”. Velimir Gaj, *Knjižnica Gajeve. Ogljed bibliografskih studija* (Zagreb: Tisak Narodne tiskare Gajeve, 1875), 189-190.

⁴ Kukuljević je prepisao samo prilog o knezovima umrlim u službi, nekoliko bilježaka iz prijepisa *Zrcala* i fragment Ragninine kronike. Njegov se prijepis čuva u Arhivu HAZU kao drugi dio rukopisa II.d.160.

⁵ Serafino Razzi, *La Storia di Raugia* (Lucca: per Venantio Busdraghi, [1595]), 179; Serafino Razzi, *Povijest Dubrovnika*, prev. Iva Grgić, Stjepan Krasić i Anamarija Paljetak (Dubrovnik: Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik, 2011), 201.

⁶ Usp. Razzi, *La Storia di Raugia*, 171-173; Razzi, *Povijest Dubrovnika*, 193-194.

⁷ Giuseppe Gelcich, „Prefazione”, u: Serafino Razzi, *La Storia di Ragusa*, prir. Giuseppe Gelcich (Ragusa: Editrice Tipografia Serbo-Ragusea A. Pasarić, 1903), XLVII-XLIX.

⁸ Popis je vjerojatno izrađen na temelju podataka o svakoj službi koji stoje u službenim svescima *Zrcala*.

⁹ Ti fragmenti odgovaraju str. 167-206 Nodilova izdanja.

(f. 30v). Kao i u drugim rukopisima Ragninina ljetopisa, iza godine 743. umetnut je popis vlasteoskih obitelji (*Qui sono scritte tutte le casate dali nobili di Ragusa*, f. 14v-17v), s ponešto drukčijim podacima od onih iz rukopisa koje je poznao Nodilo. Nakon praznoga f. 31, na f. 32r upisani su knezovi koji su umrli nakon izbora ili u vrijeme jednomjesečnoga mandata 1453. – 1524. (*Rettori morti in palazzo et in chasa per avanti che entra in palazo*), a od toga mjesta počinje i nova numeracija listova (f. 32r = f. 1r). Slijedi prijepis članova Velikoga vijeća iz *Zrcala* za razdoblje 1440. – 1500. (f. 1v-13r). Pisala ga je prva ruka, što znači da pripada najstarijoj jezgri rukopisa. Listovi 13v-36r (numerirani suvremenom rukom) ostali su neispisani.

A *tergo* na f. 1r stoji prvom rukom prepisana nadgrobnica povodom smrti Marina Luccarija 1564. godine (inc. *Mors non cuncta rapit*), koju je možda sastavio sam Nikša Ragnina, pokojnikov ujak.¹⁰ Slijedi prijepis pjesme Ilije Crijevića sv. Vlahu *Ad Blasius (!) pontificem protectorem* (inc. *Ragusa pater Blasi clientem*); donosi neke varijante u odnosu na standardno izdanje.¹¹ Na f. 1v upisana je odluka Senata iz 1460-ih (godina nečitljiva zbog oštećenja) o izuzeću članova rodova Bona i Buchia kao kaznenih sudaca u postupcima protiv Miha Bone i Natalea (Boža) Buchia. Slijedi *Zrcalo* članova Velikoga vijeća i službi za 1549. – 1579. s upisima smrti do zaključno 1580. godine (f. 2r-11v). Na f. 11v-12r, još uvijek istom rukom, prepisana je pjesma *Creazio mundi* (inc. *Nascentis coeli*), nakon koje stoji zaziv zaštite sv. Vlahu. Slijedi nastavak *Zrcala* za 16. stoljeće, s tim što je samo do 1581. pisala prva ruka, a nastavak treća i četvrta ruka u 17. stoljeću (f. 12v-14r, 15r).

Najdulji dio ovoga složenog rukopisa zauzima fragment Ragninina ljetopisa. Natko Nodilo, koji je objavio njegov tekst, znao je za tri prijepisa. Najstariji se tada nalazio kod dum Luke Pavlovića u Dubrovniku, a Nodilo ga nije imao u rukama.¹² Drugi prijepis, vjerojatno iz 18. stoljeća, koji je Kazali naknadno kolacionirao s Pavlovićevim, tada se čuvao u knjižnici zadarske gimnazije i, po svemu sudeći, izgorio je za vrijeme Drugoga svjetskog rata,¹³ a prijepis toga emendiranoga zadarskog rukopisa pohranjen je u Akademiji (danas Arhiv HAZU IV.c.22).¹⁴ U istoj instituciji čuva se i prijepis iz 1865. koji je Tommaso Burato izradio po Kukuljevićevoj narudžbi (I.c.55). Za posljednja je dva provjereno, a i za ostale se prema opisima čini da nisu imali priloge koje sadržava R 3464.

¹⁰ Za rodbinske odnose vidi: Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, sv. 6: *Odabrane biografije (Pi – Z)* (Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2015), 96.

¹¹ Usp. Ilija Crijević (Aelius Lampridius Cervinus, 1434 – 1520), *De Epidauru et Ad Sanctum Blasium pro Rhacusa (1505), versio electronica (Ex libris)*, prir. Darko Novaković, *Croatiae auctores Latini*, pristup ostvaren 17. 4. 2020., <http://www.ffzg.unizg.hr/klafile/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.35:1:3.laud>.

¹² Speratus [Natko] Nodilo, [„Uvod“], u: *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina*, prir. Speratus Nodilo (Zagreb: JAZU, 1883), XI.

¹³ Neki su se autori nadali da je rukopisno blago te knjižnice odneseno u Italiju, no zasad nije pronađen nijedan njezin svezak, pa je ipak vjerojatnije da je stradalo u bombardiranju Zadra. Vidi: Pavao Galić, *Povijest zadarskih knjižnica* (Zagreb: Društvo bibliotekara Hrvatske, 1969), 38.

¹⁴ Nodilo, [„Uvod“], X-XI.

Autograf Nikše Ragnine?

Qui posto tutta la mercanzia et mercanzia della casa 7	
Altra da ragusa tutto per ordine alanno	sp 1500
Dazio del comon di tutta la chioja	sp 2900
Dazio della bestia zera	sp 1900
Dazio di caracci et gualti	sp 150
Dazio di grano di zera de turcoja condara	sp 800
Dazio di roba condara di alexandria	sp 100
Alcunago de naua capi di deana	sp 250
Dazio di ragusa di ombra	sp 50
Dazio della mercanzia	sp 250
Peso di farina sicundica grezza	sp 25
Schero di naua	sp 100
Dazio di grano grosso unij p ca 20	sp 900
Dazio di panij a gualti 2 p panno	sp 30
Molij 9 in fissa de ragusa	sp 260
Molij 9 di ombra	sp 200
Molij 6 di ragusa	sp 150
Dazio della deana grande	sp 2000
Chavita di finandra arafon de 9 p ^o	sp 1000
Summa mercanzia xbitij ut supra	sp 39765
7 mercanzia di ragusa et panij	sp 1920
7 mercanzia di fissa fissa ragusa	sp 15900
7 mercanzia della comon di chioja	sp 890
Summa mercanzia ut supra	sp 57585
Dazio di ragusa della fissa ragusa	sp 240
di unij et chioja	sp 240

Zagrebački rukopis kompiliran je oko 1581. jer je tako datiran posljednji upis *tergo*, f. 39r, a nakon 1579. prekidaju se i podaci iz *Zrcala* za 16. stoljeće (*tergo*, f. 11v). U isti je kodeks nastavila prepisivati druga ruka, nastavljajući ondje gdje je prethodna stala. Uvršteni dio Ragninina ljetopisa i činjenica da R 3464 prestaje sa 1581. upućuje u smjeru znamenitoga kroničara Nikole Ragnine, koji je umro godinu dana poslije, pa je potrebno ispitati može li se raditi o autografu.

Kao što je spomenuto, čini se da cjeloviti autograf Ragninina ljetopisa nije sačuvan. Bolja nije ni sudbina njegova prijepisa ljubavnih stihova Džore Držića, Šiška Menčetića i drugih dubrovačkih pjesnika, koji se do Drugoga svjetskog rata čuvao u knjižnici zadarske gimnazije.¹⁵ Pripremajući prvo kritičko izdanje, Vatroslav Jagić prepoznao je ruku koja je pisala i *Lekcionar* – što je

potvrdio i Rački – te je za svezak ljubavne lirike uveo naziv *Ranjinin zbornik*, pod kojim je i danas poznat.¹⁶ Na rukopisu je pisalo „1507 adi 20 octubrio”, što znači da je Ragnina počeo s prijepisom još kao adolescent, no vjerojatno je unosio upise tijekom duljega vremena,¹⁷ kao što je bio slučaj i s njegovim *Lekcionarom*.

Nasreću, sačuvani su i neki Ragninini autografi. Ponajprije treba spomenuti rukopis *Lekcionara*, koji je od 17. do sredine 18. stoljeća pripadao obitelji Saraca,¹⁸ a preko Kukuljevićeve je knjižnice prije 1870. prispio u Arhiv HAZU u Zagrebu, gdje se i dan-

¹⁵ Rukopis se prethodno čuvao u Dubrovniku kod nasljednika Đanmarije Matteija, a u Zadar je dospio kao dar dr. Pulića, gimnazijskoga ravnatelja. Vatroslav Jagić, „Uvod”, u: *Pjesme Šiška Menčetića Vlahovića i Gjore Držića*, prir. Vatroslav Jagić (Zagreb: JAZU, 1870), XII-XIII.

¹⁶ O zborniku vidi: Nikola Batušić, Dunja Fališevac, ur., *Zbornik Nikše Ranjine. O 500. obljetnici (1507. – 2007.)* (Zagreb: HAZU, 2009).

¹⁷ Jagić je s ushitom komentirao: „Mi se klanjamo mladjahnu entuzijazmu dubrovačkog vlasteoskog mladince, što je mlade godine svoje u toli dičan posao uložio!” (Jagić, „Uvod”, XII-XIII). O problemu datacije detaljno vidi: Milan Rešetar, „Uvod”, u: *Pjesme Šiška Menčetića i Gjore Držića i ostale pjesme Ranjinina zbornika*, prir. Milan Rešetar, 2. izdanje (Zagreb: JAZU, 1937), XXVII-XLII.

¹⁸ Milan Rešetar, „Uvod” u: *Zadarski i Ranjinin lekcionar*, prir. Milan Rešetar (Zagreb: JAZU, 1894), X. Na f. 231r stoji *ex libris Natalis de Saraca Anno Domini 1745*. Rukopis je u ruke obitelji Saraca vjerojatno dospio u 17. stoljeću preko Nikšine unuke Jelene, njegova jedinoga izravnog potomka (vidi biografiju u: Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, 6, 96).

as čuva (IV.a.32).¹⁹ U taj je rukopis Ragnina počeo prepisivati još 1508.,²⁰ a posljednji datirani upisi su iz 1577. godine.²¹ Sadržajem obuhvaća crkveni kalendar (ff. 1-10r) i lekcionar, tj. prijevod evanđelja i poslanica (ff. 13r-230r), a na listovima između Ragnina je upisivao podatke o rođenju djece i unuka (ime, dan i sat, kumove), počevši od rođenja kćeri Miruše 21. ožujka 1532. do rođenja unuka Nikše Šimunova 5. veljače 1577. godine (ff. 11v-12r).²² Naknadno je zbirci dodano kazalo (ff. Ir-XIv). Zbornik je popunjavan gotovo sedamdeset godina, pa nije čudno da se rukopis ponešto mijenja, no nema dvojbe da pripada istoj osobi. Zbog sukcesivno unošenih osobnih podataka o rođenju djece i unuka čini se da bi to morao biti Ragninin autograf.

Nadalje, u Državnom arhivu u Dubrovniku sačuvana su dva Ragninina vlastoručna pisma. Prvo je pisano 15. listopada 1529. nećaku Marinu Marinovu Luccari, pisaru na brodu *S. Anton*,²³ a drugo 20. prosinca iste godine prijatelju Marinu Nikolinu Bujakoviću u Messinu.²⁴ Bez obzira na to što nisu pisana s jednakom pomnjom kao knjižni rukopisi, nema dvojbe da je riječ o istoj ruci.

Na temelju spomenutih analiza može se utvrditi da je najstariji sloj rukopisa R 3464 autograf Nikole Ragnine. Nije jasan razlog zašto je u nj prepisao samo fragment vlastitih *Anala*, ni s kojim je ciljem prikupljao ostale podatke. U uvodu izdanja *Lekcionara* Rešetar je bio neobično strog u prosudbi Ragninina prepisivačkoga prinosa,²⁵ ali zagrebački rukopis pokazuje da je takva ocjena nepravedna. Bez obzira na pogreške koje su mu se uvlačile u tekstove, upravo ta strast u prikupljanju i prepisivanju, koja ga nije napustila cijeloga života, sačuvala je neke vrijedne povijesne podatke, među kojima su i ovi o proračunu Dubrovačke Republike.

Ragninin *cursus honorum* kao mogući izvor podataka o proračunu

Otkud Ragnini podaci o prihodima i rashodima u državnom proračunu? S obzirom na većinom okrugle brojeve, svakako se radi o procjeni, a ne o realnim pokazateljima. No reklo bi se da je taj pregled sastavio netko tko je bio dobro upućen u osnovne financijske parametre dubrovačke države, kao i njezinu upravu. Je li to mogao biti sâm Nikola Ragnina?

¹⁹ Za detaljan opis i podatke o provenijenciji vidi: Jagić, „Uvod”, XIII; Rešetar, „Uvod”, u: *Zadarski i Ranjinin lekcionar*, IX-X.

²⁰ Milan Rešetar, prir., *Zadarski i Ranjinin lekcionar* (Zagreb: JAZU, 1894), 99, 323: *1508 adi 20 octobrio in Ragusi Nicolo Marin de Ragnina aliter Nixa scrisi manu propria*.

²¹ Rešetar, „Uvod”, u: *Zadarski i Ranjinin lekcionar*, IX.

²² Podaci su prikazani i obrađeni u: Vedran Stojanović, Nella Lonza, „Krsna kumstva u Dubrovniku 18. stoljeća: djeca, roditelji i kumovi kao čvorovi društvenih mreža”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 54/2 (2016): 297-298.

²³ Hrvatska – Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DADU) – *Miscellanea saeculi XVI*, ser. 76, kut. 9, sv. 3/1, br. 67.

²⁴ *Miscellanea saeculi XVI*, kut. 9, br. 68.

²⁵ „Već nam to svjedoči da Ranjina nije bio čovjek velika uma, a kad se malo pregledaju njegovi prijepisi i njihove bezbrojne i grdne svakojake griješke i bezmislice, tada nam se on prikazuje kao čovjek baš plitka uma.” Rešetar, „Uvod”, u: *Zadarski i Ranjinin lekcionar*, XV-XVI.

Nikola Marinov Ragnina primljen je u Veliko vijeće 1514. godine.²⁶ Kao i drugi plemići, u ranim godinama biran je na službe po utvrdama.²⁷ Godine 1532. bio je izabran za nadglednika soli (*salinaro*), 1533. za nadzornika javnih radova (*ufficiale lavoreri de scritta*), 1534. za općinskoga procjenitelja (*stimatore*), 1536. za nadzornika fontika (*fondechero*), 1537., 1548. i 1559. za tržnoga nadzornika (*justitiere*), a 1543. i 1545. za nadzornika općinske žitnice (*massaro de le biave del comun*).²⁸ Na neugodnu službu zdravstvenoga nadzornika (*cazamorto*) izabran je 1545. godine. Često je bio biran u prizivno vijeće (*Collegio dele appellatione*).²⁹ Više je puta bio knez na Lopudu (1536., 1543., 1550., 1556., 1563., 1566., 1570.), a po jednom knez Šipana (1531.) i Slanske knežije (1547.).³⁰ Od 1565. do 1579. četiri je puta biran za dubrovačkoga kneza.³¹ Član Maloga vijeća bio je 1574. i 1580.,³² a u redovima Senata 1572., 1577., 1578., 1579. i 1582. godine.³³ Dakle, na službama u državnom aparatu Ragnina je stekao znatno iskustvo i bio je u prilici steći uvid u ekonomsku stranu njegova funkcioniranja.

No koliko je Ragnina bio u prilici upoznati državne financije s njihove konkretne, praktične strane? Još od srednjega vijeka u Dubrovniku, kao i u dalmatinskim gradovima, postojala je služba državnih blagajnika (*camerarii, camerlengi*), koji su primali sve općinske prihode od onih koji su ih ubirali i obavljali sve isplate na temelju naredbi ovlaštenih institucija.³⁴ Njihova je služba, uključujući način vođenja knjiga, detaljno regulirana 1453., kad je zbog obujma posla trojici blagajnika pridružen četvrti.³⁵ Još prema staroj statutarnoj odredbi, vjerojatno iz 1278., početkom svakoga mjeseca bili su dužni podnositi račune knezu i Malom vijeću.³⁶ Međutim, 1408. uvedena je nova služba petorice državnih računovođa (*ufficiales rationum, ufficiali delle ragioni*), koja je pregledavala račune i nadzirala svako raspolaganje državnim novce-

²⁶ DADU, ser. 21.1, sv. 2 *Specchio del Maggior Consiglio dell'anno 1500* (dalje: *Specchio*), f. 383v. Za ostale biografske podatke i osnovnu literaturu o Ragnini vidi: Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, 6, 96-98.

²⁷ *Specchio*, f. 319v, 329v.

²⁸ *Specchio*, f. 132r, 137v, 147r, 154r, 205v, 223v.

²⁹ *Specchio*, f. 181r, 187r, 189r, 190v-191r, 192r.

³⁰ *Specchio*, f. 282v, 286v, 292r-293r.

³¹ Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, 6, 96.

³² *Specchio*, f. 19r, 29v.

³³ *Specchio*, f. 74v, 75v-77r. Nepotpuno uočeni podaci naveli su Gelcicha na sumnju da Ragnina nije uživao puno povjerenje dubrovačkih vlasti, što se može odbaciti (usp. Gelcich, „Prefazione”, XLVIII).

³⁴ Taj je sustav ukratko opisan u: Filip de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*, predgovor, transkripcija i prijevod s latinskoga Zdenka Janeković Römer (Zagreb: Dom i svijet, 2004), 75-76 i 163-164; Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto de gli annali di Rausa* (In Venetia: Antonio Leonardini, 1605), 169. O istovjetnim službama općinskoga blagajnika u nekim dalmatinskim gradovima i njihovim sačuvanim knjigama vidi: Serdo Dokoza, „Računski spisi srednjovjekovne korčulanske komune”, *Povijesni prilozi* 20 (2001), br. 20: 155-160.

³⁵ Branislav Nedeljković, prir., *Liber viridis* (Beograd: SANU, 1984), cap. 439, str. 383-386.

³⁶ Dubrovački statut, VIII, 28. *Statut grada Dubrovnika*, prir. i prev. Ante Šoljić, Zdravko Šundrica i Ivo Veselić (Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2002), 433. Prema odredbi iz 1358., račun se polaže knezu (Nedeljković, *Liber viridis*, cap. 6).

m,³⁷ od 1415. i ono državnih blagajnika.³⁸ Obje službe u srcu državnoga financijskog poslovanja bile su neprofesionalne i na njih su na određeni rok birani dubrovački plemići nešto zrelije dobi.³⁹ No među njima se nije našao Nikša Ragnina. Zaobišle su ga najviše financijske službe na kojima bi mogao ne samo pratiti tijek novca nego i doslovce držati u rukama glavne državne računске knjige i nadzirati upise dugovanja i tražbina državne blagajne.

Stoga je detaljan pregled državnih prihoda i rashoda „iz prve ruke” Ragnina mogao imati tek u poznijoj dobi, nakon 1565., kad je biran za kneza, za člana Senata ili Maloga vijeća. No moguće je i da je taj pregled od nekoga dobio jer u njegovu strast za prikupljanjem podataka ne treba dvojiti.

Nikša Ragnina, čini se, nije imao dara za baratanje brojevima, ili za njih nije previše mario. Nije uočio, niti ispravio, mnoge, i to krupne pogreške u zbrajanju.⁴⁰ Dva sačuvana pisma pokazuju da se Ragnina bavio trgovinom.⁴¹ Da je kojim slučajem sa sličnim nemarom prema brojevima vodio svoje trgovačke knjige – a sigurno je imao barem uobičajene rudimentarne popise prihoda i rashoda, dugova i dužnika⁴² – bili bi to teški propusti koji bi se mogli odraziti na poslovanje. Neke su nepodudarnosti možda uzrokovane time što je Ragnina podatke dodavao, sudeći prema rukopisu, možda i znatno kasnije, u starijoj životnoj dobi. Serafino Razzi, koji je preuzeo samo osnovne stavke ovoga proračuna, ispravio je pogreške u zbrajanju ili se, možda, služio prijepisom u kojem je to već bilo učinjeno.⁴³ Mane ovoga zapisa proračuna Dubrovačke Republike ipak ne poništavaju povijesnu vrijednost ovoga izvora kao zasad najstarijega poznatoga sumarnog pregleda financija dubrovačke države.

Datacija podataka

Vremenski okvir izvornoga zapisa o proračunu vezan je uz pitanje je li Ragnina pregled budžeta sam sastavio ili ga je prepisao iz nekoga izvora koji mu se našao pod

³⁷ Nedeljковиć, *Liber viridis*, cap. 123, str. 87-91.

³⁸ Nedeljковиć, *Liber viridis*, cap. 149, str. 105-106. Prvu knjigu koju su vodili (DADU, *Officiales rationum*, ser. 18, sv. 2) predstavio je i djelomično obradio Mihailo Dinić, „Jedna dubrovačka arhivska knjiga petnaestog veka”, *Istorijski časopis* 12-13 (1961-1962): 15-29. U uputama novim dužnosnicima najprije se naglašava da moraju znati koji se računi bilježe i na kojem se mjestu evidentira dugovanje ili tražbina. Vidi: DADU, *Officiales rationum*, ser. 18, sv. 1 – *Istruzioni per l'Ufficio delle Cinque Ragioni*, f. 58-59. U tehničkoj strani posla pomagao im je posebni pisar-računovođa (*rationatus, raxonato*) (Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*, 78, 165; Nedeljковиć, *Liber viridis*, cap. 360 bis).

³⁹ Prema odredbama iz 1445., blagajnici su se birali na godinu dana među plemićima koji su navršili trideset godina (Nedeljковиć, *Liber viridis*, cap. 360 bis, str. 318).

⁴⁰ Naprimjer, zbroj prihoda iz Konavala je netočan. Zbroj 360 (davanja za promet vinom), 80 (davanja za promet mesom) i 150 (prihod od najma četrnaest mlinova) za Ragninu je 490 umjesto 590 (HR – Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu /dalje: NSK/ – Zbirka rukopisa i starih knjiga, R 3464, f. 4v).

⁴¹ *Miscellanea saeculi XVI*, kut. 9, sv. 3/1, br. 67 i 68.

⁴² Niz poslovnih knjiga iz 15. i 16. stoljeća čuva se u: DADU, *Privata*, ser. 19.

⁴³ Razzi, *La Storia di Raugia*, 178-179; Razzi, *Povijest Dubrovnika*, 200.

rukom. Na koje se vrijeme odnose prihodi i rashodi? Je li proračun uopće iz vremena Nikše Ragnine?

Još je Serafino Razzi u knjizi objavljenoj nedugo nakon Ragninine smrti istaknuo zastarjelost ovih podataka. Kao prvi argument iznio je da Dubrovačka Republika već dulje vrijeme ne uživa prihode od trgovine tkaninama iz Flandrije.⁴⁴ Razzi je imao i druge primjedbe na proračun, a na temelju vojnih troškova, za koje je utvrdio da su zbog izvanrednih okolnosti prikazani u previsokom iznosu, okvirno ga je smjestio u sedmo desetljeće 16. stoljeća.⁴⁵ Na temelju procjene plaće i broja vojnika može se zaključiti da vojni troškovi ipak nisu iznimno visoki i da, čini se, ne odgovaraju pojačanom angažiranju vojne sile u kriznim vremenima.⁴⁶ Drugi podaci o troškovima pokazat će da je ta Razzijeva procjena bila pogrešna. Da Razzi nije poznavao sve pojedinosti o tijekovima državnoga novca i izvorima za pokrivanje pojedinih državnih rashoda pokazuje primjedba o troškovima boravka propovjednika u Dubrovniku. Razzi smatra da je pisac proračuna te troškove izostavio, a bili su znatni, oko 300 dukata godišnje.⁴⁷ Međutim, troškovi propovjednika redovito su isplaćivani u okviru troškova kneza i kneževa dvora sigurno i u Razzijevo vrijeme jer je tako zabilježeno u svesku troškovnika Dvora iz sedamdesetih godina 16. stoljeća.⁴⁸ Pisac proračuna to je nesumnjivo znao, pa ih nije zasebno prikazivao, a Razziju takve detalje o državnim troškovima nitko nije priopćio.

Spomen prihoda od najma devet mlinova u prokopu uz zapadne gradske zidine smješta vremenski okvir proračuna na razdoblje nakon izgradnje vodovoda 1440. godine.

⁴⁴ Razzi, *La Storia di Raugia*, 180; Razzi, *Povijest Dubrovnika*, 202.

⁴⁵ Razzi, *La Storia di Raugia*, 180; Razzi, *Povijest Dubrovnika*, 202.

⁴⁶ Broj *bombardiera* u proračunu i njihova prosječna mjesečna plaća od oko 3 i pol dukata odgovara poznatim podacima o tim specijaliziranim vojnicima obrtnicima. Vidi: Domagoj Madunić, „The Defensive System of the Ragusan Republic (c. 1580-1620)”, u: *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ur. Gábor Kármán i Lovro Kunčević (Leiden: Brill Publishing, 2013), 353. Na popisu *bombardiera* na plaći u svibnju 1559. godine je 21 osoba, uglavnom stranci. Plaće su iznosile od 1 dukata i 32 groša do 4 dukata (DADU, *Detta*, ser. 6, sv. 2, f. 14v-15). Broj vojnika na utvrđi Sokol u proračunu okvirno odgovara stanju 1463. godine, kad je posadu s kapelanom činilo 17 osoba. U kriznim vremenima ta je posada mogla narasti i na 40 ljudi. Vidi: Niko Kapetanić, *Sokol grad u Konavlima* (Dubrovnik: Vlastita naklada, 2013), 37, 39. Primijeni li se kao mjera za procjenu broja vojnoga osoblja jedinična mjesečna plaća vojnika na tvrđavi Sokol u Konavlima, kojih je bilo 15, a plaćeni su 340 dukata godišnje, na temelju ukupnoga iznosa isplaćenog *soldatima* i barabantima dođe se do broja od oko 290 osoba. Toliki broj vojnoga osoblja, čak i ako se među drugim stavkama krije još vojnih troškova, nije prevelik, posebno ako se uzme u obzir da su barabanti, kao profesionalni vojnici, plaćeni više od običnih *soldata*. U 16. stoljeću Dubrovnik je u redovnim prilikama angažirao od 100 do 130 barabanata. Vidi: Trpimir Macan, „Dubrovački barabanti u XVI stoljeću”, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 8-9 (1960-1961): 305. Vojna sila Dubrovačke Republike rijetko je prelazila 350 ljudi, ali se zato u izvanrednim situacijama mogla pojačati s više stotina vojnika (Madunić, „The Defensive System of the Ragusan Republic /c. 1580-1620/”, 348, 351).

⁴⁷ Razzi, *La Storia di Raugia*, 179; Razzi, *Povijest Dubrovnika*, 201.

⁴⁸ Rina Kralj-Brassard, „*Detta* presvijetlog i preuzvišenog gospodina kneza: troškovi Dvora u Dubrovniku od 16. do 19. stoljeća”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 52/1 (2014): 137.

Prihod od lučke pristojbe (*arborazo*) upućuje na razdoblje prije 1485. ili nakon 1507. kao moguće vrijeme na koje se proračun odnosi jer je plaćanje arboratika bilo ukinuto između 1485. i 1507. kao poticajna mjera za oporavak brodarstva.⁴⁹

No, korisniji su podaci o trgovini s Engleskom. Po proračunu iz R 3464, davanja od 9% na vrijednost uvoza odnosno tranzita kariseja, engleske tkanine koja je u Dubrovnik dolazila preko Flandrije, donosila su u državnu blagajnu oko 10.000 dukata godišnje, blizu šestine proračuna. Bio je to treći državni prihod po veličini nakon onoga od carinarnice i prodaje stonske soli. Iz podatka o iznosu davanja može se okvirno procijeniti vrijednost tranzitne trgovine engleskim vunanim tkaninama preko Dubrovnika na više od 110.000 dukata godišnje.

Cijena kariseja, engleske tanje vunene tkanine, koja je najbližnja suvremenoj tkanini za izradu muških odijela, ovisila je o stupnju obrade. Karisej se motao u bale, koje su se dodatno štatile od vlage štavljenim goveđim kožama.⁵⁰ Početak unosne dubrovačke trgovine kvalitetnim engleskim vunanim tkaninama seže u sredinu 15. stoljeća. Dubrovčani su započeli s izvozom engleskoga tekstila preko svoje luke, i to najprije koristeći brodski prostor na mletačkim državnim galijama. Te su državne galije plovile u konvojima.⁵¹ Flandrijski konvoj (*muda*) kretao je krajem proljeća iz Venecije i do engleske luke Southampton stizao za tri do šest mjeseci. U povratku je doticao flandrijske luke na europskom kopnu. Cijelo putovanje s usputnim zaustavljanjima trajalo je i do dvije godine. Na to putovanje, koje je povezivalo najvažnije sjevernoeuropske luke s Venecijom, odlazile su najbolje i najčvršće galije.⁵² Krajem 15. stoljeća do Engleske su plovili i dubrovački brodovi.⁵³ Iz Southamptona, koji je bio glavna engleska izvozna luka za robu stranih trgovaca, put je, uz usputna zaustavljanja, vodio u Dubrovnik, a odatle u osmanska trgovačka središta Aleksandriju, Jedrene i Smederevo.⁵⁴

Prihod od 10.000 dukata od izvozne odnosno tranzitne trgovine karisejom, koji donosi Ragnina, nipošto nije nerealan. Dubrovačka trgovina s Engleskom doživjela je vrhunac u drugom desetljeću 16. stoljeća, kad se Dubrovčani javljaju u dvostrukoj ulozi trgovaca i ulagača.⁵⁵ Širenje poslovanja s trgovine tkaninama (i drugom robom) na bankarstvo prirodan je tijek razvoja privredne djelatnosti. Uvozno-izvozni poslovi praćeni povremenim viškovima ili manjkovima gotovine zahtijevali su dostupnost

⁴⁹ Niz odluka o arboratiku zabilježen je u uputama za službenike Računskoga ureda (*Istruzioni per l'Ufficio delle Cinque Ragioni*, sv. 1, f. 60-61).

⁵⁰ Veselin Kostić, *Dubrovnik i Engleska 1300-1650* (Beograd: SANU, 1975), 126, 191, 193.

⁵¹ Kostić, *Dubrovnik i Engleska 1300-1650*, 105.

⁵² Bernard Doumerc, „Il dominio del mare”, u: *Storia di Venezia. Dalle origini alla caduta della Serenissima*, IV: *Il Rinascimento. Politica e cultura*, ur. Alberto Tenenti i Ugo Tucci (Roma: Enciclopedia Italiana, 1996), pristup ostvaren 8. 4. 2020., http://www.treccani.it/enciclopedia/il-rinascimento-politica-e-cultura-tra-pace-e-guerra-le-forme-del-potere-il-dominio-del-mare_%28Storia-di-Venezia%29/.

⁵³ Kostić, *Dubrovnik i Engleska 1300-1650*, 107.

⁵⁴ Kostić, *Dubrovnik i Engleska 1300-1650*, 111.

⁵⁵ Kostić, *Dubrovnik i Engleska 1300-1650*, 111, 113.

odgovarajućih sredstava plaćanja na udaljenim mjestima i stvarali potrebu za mjenjačnicama, transferom novca i kreditima.⁵⁶

Koliko je bila unosna izvozna trgovina engleskom vunenom tkaninom svjedoče podaci o visokoj zaradi jednoga dubrovačkoga trgovačkog društva. S uložnim kapitalom od 7.300 dukata u tri godine poslovanja od 1537. do 1540. zabilježilo je neto dobitak od 5.000 dukata.⁵⁷ Razumljivo je da se uz tako visoke prinose dubrovački kapital povlačio iz domaće proizvodnje sukna, što je, uz nesmiljenu konkurenciju kvalitetnije uvozne robe, bio jedan od uzroka propasti domaće manufakture vunениh tkanina.⁵⁸ Dubrovnik je, po svoj prilici, dominirao u posredničkoj trgovini kvalitetnim tkaninama između Engleske i Levanta.⁵⁹ Visoki iznos prihoda od kariseja smješta Ragninin proračun najranije u drugu polovinu 15. ili, vjerojatnije, u prva desetljeća 16. stoljeća. Dva državna rashoda spomenuta u proračunu omogućuju još nešto preciznije određenje vremena na koje se odnose Ragninine brojke.⁶⁰ U popisu rashoda ističu se dva tributa. Prvi je onaj koji se plaćao ugarskom kralju, i to 500 dukata. Gornja vremenska granica plaćanja toga tributa je 1526. godina.⁶¹ Dubrovački državni rashod je i tribut osmanskom vladaru, koji je ujedno najveća pojedinačna rashodovna stavka, od 12.500 dukata. Toliki se iznos harača plaćao od 1481. godine.⁶²

Uzimajući u obzir državne prihode od mlinova u predgrađu uz zapadne zidine, od lučkih pristojbi, od nameta na trgovinu tkaninama te rashode za tribute osmanskom i ugarskom vladaru, vremenski okvir proračuna koji je zabilježio Ragnina sužen je na dva moguća intervala: između 1481. i 1485. ili između 1507. i 1526. godine. Oba su izvan razdoblja za koja je Ragnina mogao imati izravni uvid u podatke o proračunu. Za prvoga intervala na koji bi se proračun mogao odnositi Ragnina se još nije bio rodio, a za drugoga je bio premlad za obnašanje dužnosti koje bi mu omogućavale uvid u sve sastavnice proračuna Dubrovačke Republike.

Prvi interval razdoblje je neposredno nakon što je smrću sultana Mehmeda II. Osvajača zaustavljen rast harača zbog kojega je Veliko vijeće donijelo odluku o raspisivanju javnoga zajma za pokrivanje toga nabujaloga državnog troška. Zajam su trebali upisati svi vlasnici nekretnina i pokretne imovine. Planirane su i druge mjere štedn-

⁵⁶ Richard A. Goldthwaite, *The Economy of Renaissance Florence* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2009), 203-205.

⁵⁷ Kostić, *Dubrovnik i Engleska 1300-1650*, 198.

⁵⁸ Ignacij Voje, „Poskusi kvantifikacije trgovačkoga prometa in proizvodnje v srednjeveškem Dubrovniku”, *Zgodovinski časopis* 42 (1988), br. 3: 385.

⁵⁹ Kostić, *Dubrovnik i Engleska 1300-1650*, 199.

⁶⁰ Provjera iznosa prihoda od nekretnina, podaci o proizvodnji soli i broju mlinova u dubrovačkom predgrađu, na Omblu, u Trstenu i Konavlima ili troškovi Kneževa dvora nisu se pokazali dobrim pista-
ma za pobliže određivanje vremenskoga okvira proračuna.

⁶¹ Za pojedinosti o diplomatskim naporima koji su doveli do prestanka plaćanja tributa hrvatsko-ugarskim kraljevima vidi: Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, knj. 2 (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980), 8-35.

⁶² Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istambulu* (Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne zna-
nosti HAZU u Dubrovniku, 2003), 14.

je.⁶³ Ozbiljno se razmišljalo o zadiranju u obiteljske prihode, što je vrlo nepopularna mjera s potencijalom za masovni otpor, pa se čini malo vjerojatnim da bi se suficitarni državni proračun odnosio na razdoblje neposredno nakon te krize. S obzirom na važnost prihoda od tranzitne trgovine karisejom, vjerojatnije je da Ragnina barata podacima o prihodima i rashodima između 1507. i 1526. godine. Podaci o prihodima i rashodima Dubrovačke Republike došli su do Ragnine, po svoj prilici, s određenim vremenskim odmakom, kao stariji, no jesu li vjerodostojni? Raščlamba proračuna upućuje na sustavan i pouzdan izvor iz kojih su preuzeti. Najprije su zabilježeni državni prihodi, i to po vrsti prihoda i teritorijalnom ključu jer su izdvojeni prihodi iz Stona i Pelješca, iz Konavala te s otoka Šipana, Lopuda i Koločepa.

Mogućnosti provjere vjerodostojnosti zapisa o proračunu zasad su dosta ograničene. Studije o stanju javnih financija drugih istočnojadranskih komuna odnose se okvirno na razdoblje od 13. do 15. stoljeća, što onemogućuje usporedbu s dubrovačkim proračunom iz znatno kasnijega razdoblja.⁶⁴ Slična su ograničenja pokušaju li se iznosi iz zapisa Nikše Ragnine usporediti s unosima u državnim knjigama s detaljnim upisima svih prihoda i rashoda. Najstarija knjiga državne blagajne, koja čuva zapise iz 1535./1536., nije dosad istražena,⁶⁵ vjerojatno zbog svoje zahtjevnosti. U njoj sadržani podaci nesumnjivo će baciti svjetlo i na Ragninine navode jer su podaci iz nje mlađi samo desetljeće ili dva od onih iz Ragnininih zapisa.

Vremenski najbliži uzorak pouzdanoga i cjelovitoga državnog proračuna (bilance) Dubrovačke Republike sačuvan je iz drugoga desetljeća 17. stoljeća, cijelo stoljeće nakon Ragninina proračuna. Precizna bilanca državnih prihoda i rashoda rađena je svrhovito, kao podloga za provođenje mjera štednje.⁶⁶ Iznosi prihoda i rashoda dvaju državnih proračuna, onoga iz 16. i onoga iz 17. stoljeća, nisu neposredno usporedivi. Zbog potrebe usklađivanja prihoda i rashoda, posebno rezanjem pojedinih rashodovnih stavki, raščlamba prihoda i rashoda očekivano je mnogo detaljnija u vrlo preglednom deficitarnom proračunu za razdoblje od 1610. do 1619. godine. Najkrupni-

⁶³ Zdravko Šundrica, „Kako su stari Dubrovčani rješavali financijske krize”, u: Zdravko Šundrica, *Tajna kutija Dubrovačkog arhiva*, II (Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009), 330-332.

⁶⁴ Za iscrpnu studiju gospodarskoga razvoja Korčule u srednjem vijeku vidi: Serđo Dokoza, *Dinamika otočnog prostora. Društvena i gospodarska povijest Korčule u razvijenom srednjem vijeku* (Split: Književni krug Split, 2009). Preciznu bilancu splitske komune obradio je Grga Novak. Tako su se prihodi splitske komune od 1345. do 1346. sastojali od izvozne i uvozne carine (*comercium*), daća na meso, ribu (*datium*), globe i primitaka od komunalnih zemalja na Šolti i Čiovu, mlinova, pristaništa, brodarice. Redovni rashodi uključivali su plaće potestatu, liječniku fiziku i kirurgu, kancelarijske potrebe, održavanje luke i bedema. Splitska komuna ostvarivala je suficit. Vidi: Grga Novak, *Povijest Splita*, knj. I: *Od prehistorijskih vremena do definitivnog gubitka pune autonomije 1420. god.* (Split: Matica hrvatska, Pododbor, 1957), 454-455, 462-463. Za pregled razvoja srednjovjekovnoga gospodarstva na jadranskom prostoru vidi: Tomislav Raukar, „Prilog poznavanju sistema prihoda dalmatinskih gradova u XIV. stoljeću”, *Historijski zbornik* 21-22 (1968-1969): 343-370; Tomislav Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva* (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2003).

⁶⁵ DADU, *Cassa communis*, ser. 59, sv. 1.

⁶⁶ DADU, *Tesorieri Bilancia 1610-1619*, ser. 49, sv. 1. Tu bilancu analizirao je Antonio Di Vittorio, *Finanze e moneta a Ragusa nell'età delle crisi* (Napoli: Giannini, 1983).

ja razlika između stavki dvaju proračuna izostanak je prihoda od trgovine karisejom. Mnoge se stavke ipak sadržajno poklapaju.⁶⁷ Stoga se može zaključiti da je Ragninin proračun, doduše sa svim spomenutim manama, prijepis iz nekoga pouzdanog izvora. Prema Ragnininu proračunu, gotovo 80% ukupnih prihoda Dubrovačke Republike početkom 16. stoljeća dolazilo je iz tri izvora: od carinarnice oko 20.000 dukata, od prodaje stonske soli 15.900 dukata i od trgovine karisejom 10.000 dukata. Četvrti po važnosti prihod je od daća na prodaju vina, s nešto malo manje od 10% ukupnih prihoda, zatim daća na prodaju mesa od oko 4% ukupnih prihoda, slijedi prihod od nekretnina, najviše od najma kuća, od 1.500 dukata. Više je različitih daća u manjim iznosima, među kojima se po iznosu ističe prihod od daće na žito u iznosu od 900 dukata.

Rashodi Dubrovačke Republike mogu se ugrubo podijeliti na dva dijela. Prvi, manji dio, oko 40% ukupnih rashoda, odnosi se na troškove dvora kneza, plaće dužnosnicima i službenicima u upravi, učiteljima i liječnicima, plaće vojnom osoblju i radnicima u gradu i u distriktu. Drugi, veći dio, oko 60%, uključuje tribute, posebno tribut osmanskome vladaru i popratne troškove, različite darove osmanskim velikodostojnicima, njihovo uzdržavanje kada dolaze u grad, darove drugim strancima i namete na sol koji se isplaćuju Osmanskom Carstvu. Veći dio rashoda cijena su iznimnoga trgovinskog položaja Dubrovčana prema Osmanskom Carstvu. Bez plaćanja tributa Dubrovčani ne bi imali pristup osmanskom tržištu uz preferencijalne uvjete. Odatle dolazi zarada najprije za državu – jer su tri najvažnija državna prihoda u proračunu iz 16. stoljeća, carinarnica, prodaja stonske soli i trgovina karisejom, izravna posljedica plaćanja tributa osmanskome vladaru – a još više izvor dobiti za pojedince uključene u trgovinu na velikim prostorima toga carstva.

U prikazu rashoda Dubrovačke Republike dijelom je primijenjen teritorijalni ključ. Zasebno su prikazani troškovi koji se odnose na Ston i na Konavle. Tako su izdvojeni troškovi potknezova i plaće vojnika u utvrdi Sokol u Konavlima. Ti državni troškovi niži su od prihoda koji se ostvaruju s konavoskoga područja od nameta na prodaju vina, mesa i od najma mlinova. Suficit se, čini se, ostvarivao i na mikrorazini. Teritorijalna podjela rashoda ne prati istovrsnu podjelu prihoda. Prihod od prodaje vina s Elafitskih otoka prikazan je zasebno, a državni rashodi koji se odnose na upravu tih otoka nisu izdvojeni.⁶⁸

Završno se može istaknuti da je Ragninin proračun dragocjeno svjedočanstvo „zdravlja” državnih financija Dubrovačke Republike u prvoj četvrtini 16. stoljeća. Državni proračun bio je suficitaran s viškom prihoda nad rashodima od oko 20.000 dukata.⁶⁹ Okvirno, prihodi su gotovo za četvrtinu nadmašivali rashode.

⁶⁷ *Tesorieri Bilancia 1610-1619*, sv. 1, f. [38-42].

⁶⁸ R 3464, f. 4, 5.

⁶⁹ R 3464, f. 4v.

Zaključak

Najstariji sloj rukopisa R 3464 Sveučilišne knjižnice u Zagrebu autograf je poznatoga kroničara i prepisivača Nikole (Nikše) Ragnine. Među ostalim zapisima donosi i procjene osnovnih stavki državnoga proračuna, koji dosad nije bio zamijećen niti korišten u literaturi. Na temelju podataka o vrsti i visini državnih prihoda i rashoda Dubrovačke Republike može se zaključiti da se odnosi na razdoblje između 1507. i 1526. godine. U tom periodu Nikša Ragnina nije mogao imati detaljan uvid u stanje državnih financija jer su mu zbog mladosti izmicale ključne državne službe. Ragnina je podatke o državnim приходima i rashodima primio s vremenskim odmakom, preuzevši ih iz nekoga nama nepoznatog izvora. Zapisi o приходima i rashodima obilježeni su višestrukim pogreškama u zbrajanju, no sadržajno se čine vjerodostojnima, što se može zaključiti usporedbom s vremenski najbližim poznatim proračunom Dubrovačke Republike (bilancom) s početka 17. stoljeća. Prenoseći podatke iz prve četvrtine 16. stoljeća, Ragninin autograf dragocjeno je svjedočanstvo o izvrsnom stanju državnoga proračuna, koji je u to vrijeme ostvarivao znatan suficit.

Prilog

Pregled proračuna Dubrovačke Republike, NSK, R 3464⁷⁰

[f. 4]

Qui pono tuta la intrata et inscita dela ilustre cipta de ragusi tuto per ordine al anno

Afiti del comon di tute le chase	ducati	1500
Dazio deli uini a ragusa		3400
Dazio dela becharia		1900
Dazio di capreti et grassa		150
Dazio di geto di zere de turchia condute		400
Dazio di robe condute di alexandria		100
Arborazo de naue e peso di doana		250
Dazio di trageto di ombla		50
Dazio dele tentorie		250
Peso di farina si conduce per terra		25
Scharo di naue		100
Dazio di grano grosi uinti per caro		900
Dazio di panni a grosi 2 per panno		30
Molini 9 in fosso de ragusi		260
Molini 9 di ombla		200
Molini 6 di tarsteno		150
Dazio dela doana grande		20000
Charisia di fiandra a rason de 9 per cento		10000
summa in partite XVIII ut supra		39765

Intrata di stagno et ponta		1430
Intrata dila sale si fa in stagno		15900
Intrata dela contra di chanali		490
Summa sumarum ut supra	ducati	57585
Dazio de li uini dale isole zupana isola di mezo et calamota		240 ⁷¹

[f. 4v]

Qui pono tuta la intrata di stagno et ponta

Dazio de la becharia di stagno et ponta	ducati	230
Dazio di trageti atorno di stagno		20
Dazio di pasci di stagno		30

⁷⁰ Izvor je prepisan doslovno jer i njegov izričaj može poslužiti kao element za rješavanje pitanja autorstva i datacije.

⁷¹ Naknadno dopisana stavka.

Dazio deli uini di stagno et punta		1050 ⁷²
Pastura di bestiami di stagno et punta		70
Molini tre di stagno		30
Summa in le VI partite ut supra		1430
Sale si fa a stagno circha mogi grosi 53000 ^piu amancho secondo lanata di 6 per cento^ et lo creso di 6 per cento monta		15900

Qui pono la intrata di chanali

Dazio deli uini in chanali	ducati	360
Dazio di becharia di chanali		80
Molini XIII di chanali		150
Summa in III partite ut supra		490

Qui pono a summa tuta la intrata di ragusi con tuto lo contato in tuto		57585 ⁷³
Qui pono a summo tuta la inscita de ragusa con tuto lo contato in tuto e forastieri		46764 ⁷⁴
Resta neto trate le spese tuto quello ochore in tute le chose alo anno		18363
et a piu e man allzo (?) ⁷⁵ ducati 1080 per le spese in forestieri		10821 ⁷⁶
Item si guadagna delo giumurcho circha		2000 ⁷⁷

[f. 5r]

Qui pono tuta la inscita dela illustre cita de ragusa tuto per ordine alo anno per ordine

Per data de rector	ducati	1500 ⁷⁸
Alli regitori et ufficiali dentro in la cita		850
Alli comiti ufficiali et chapitanei di fora		2900
Provisioni di panni si fano a ragusa		300
Alli salariati et changilieri a ragusa		1150
Provisioni ali medici et maistri di schola		2000
Alli soldati novi		4000

⁷² Broj naknadno mijenjan. Izgleda kao da je isprva bilo upisano 1450, pa mijenjano u 1050, ili obratno.

⁷³ Čini se da je prethodno pogrešno pisalo 57905 i 57985.

⁷⁴ Ispravljani iznos.

⁷⁵ Možda nejasno zapisano "mancho", kao gore.

⁷⁶ Naknadno dopisana stavka.

⁷⁷ Naknadno dopisana stavka.

⁷⁸ Naknadno dopisana stavka.

Alli soldati vecchi ungari		600
Alli guardiani di muri per note		370
Alla corte delo signor rectore di ragusa		1300
Alli bombardieri XX de ragusa		840 ⁷⁹
Spese di lavorieri intra la cita		500
Summa in XI partite		15480

Qui pono tuta la inscita di stagno

Alli lavorenti dele saline a stagno	ducati	900
Alli soldati et ongari		1200
Alli guardiani di note per li muri a stagno		220
Alli soldati di chasteli et corona		450
Summa in IIII parti ut supra		2870

Qui pono l'inscita dela contra di chanali

Alli dua vicicomiti in chanali	ducati	90
Alli XV soldati di castel di sochol in chanali		340
Summa in II partite ut supra		430
Summa sumarum ut supra		18330 o val 18330 ⁸⁰

[f. 5v]

Inscite alli diversi principi del mondo

Tributo alo glorioso re de ungharia	ducati	500
Spese strasordenarie in forestieri		1500
Summa in II partite ut supra		2000
Tributo allo imperator di turchi		12500
Da sale la mita si vende con creso di 6 per cento li vene		9900
per la schala di narente de mogi grossi numero 12000		10400
Da salle la mita si vende a slano di mogi grossi numero 4000 con creso di 6 per cento li vene		636 ⁸¹

⁷⁹ Naknadno je mijenjan broj bombardijera i trošak za njih.

⁸⁰ Zbog ispravka prvotno upisanog zbroja 18680, koji je zamrljan, svota je dopisana još jednom.

⁸¹ Prekrižen je prethodno zapisan broj 398.

Da salle la mita si vende a ploze for di ragusi di mogi grosi numero 20000 con creso di 6 per cento li vene		3180
De salle la mita si vende a chastel novo de mogi grosi numero 2000 con creso di 6 per cento li vene		318
Spese strasordenarie in turchi		3000
Summa in VI partite ut supra		21542
Summa summarum in tute inscite		39222 ⁸²
Spese in doni et altra trassordenari ali sangiaci		1500
Spese strasordenarie che vene li turchi a raguxi		2000
Spese vano in corte del turcho con lo tributo si dano ali consiglieri et cortigiani al ano		3000
Suma in 8 parte		26334
		17330
Suma sumarum per tuta la inscita		46764

⁸² Nastavak zapisa dodan naknadno.

Neobjavljeni izvori

Hrvatska – Državni arhiv u Dubrovniku, ser. 6 – *Detta*, sv. 2

Hrvatska – Državni arhiv u Dubrovniku – DADU, ser. 18 – *Officiales rationum*, vol. 1 – *Istruzioni per l'Ufficio delle Cinque Ragioni*

Hrvatska – Državni arhiv u Dubrovniku – DADU, ser. 19 – *Privata*

Hrvatska – Državni arhiv u Dubrovniku – DADU, ser. 21.1 – *Manuali pratici del Cancelliere. Leggi e istruzioni*, sv. 2 – *Specchio del Maggior Consiglio dell'anno 1500*

Hrvatska – Državni arhiv u Dubrovniku – DADU, ser. 49 – *Tesorieri Bilancia 1610-1619*, sv. 1

Hrvatska – Državni arhiv u Dubrovniku – DADU, ser. 59 – *Cassa communis*, sv. 1

Hrvatska – Državni arhiv u Dubrovniku – HR-DADU, ser. 76 – *Miscellanea saeculi XVI*, kutija 9, sv. 3/1

Hrvatska – Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu – Zbirka rukopisa i starih knjiga (HR-NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga).

Objavljeni izvori i literatura

Batušić, Nikola; **Fališevac**, Dunja, ur. *Zbornik Nikše Ranjine. O 500. obljetnici (1507. – 2007.)*. Zagreb: HAZU, 2009.

Crijević, Ilija (Aelius Lampridius Cervinus, 1434 – 1520). *De Epidaurō et Ad Sanctum Blasium pro Rhacusa (1505), versio electronica (Ex libris)*. Prir. Darko Novaković. *Croatiae auctores Latini*. Pristup ostvaren 17. 4. 2020. <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.35:1:3.laud>.

Di Vittorio, Antonio. *Finanze e moneta a Ragusa nell'età delle crisi*. Napoli: Giannini, 1983.

Dinić, Mihailo. „Jedna dubrovačka arhivska knjiga petnaestog veka”. *Istorijski časopis* 12-13 (1961-1962): 15-29.

Diversis, Filip de. *Opis slavnoga grada Dubrovnika*. Predgovor, transkripcija i prijevod s latinskoga Zdenka Janeković Römer. Zagreb: Dom i svijet, 2004.

Dokoza, Serđo. *Dinamika otočnog prostora. Društvena i gospodarska povijest Korčule u razvijenom srednjem vijeku*. Split: Književni krug Split, 2009.

Dokoza, Serđo. „Računski spisi srednjovjekovne korčulanske komune”. *Povijesni prilozi* 20 (2001), 20: 143-170.

Doumerc, Bernard. „Il dominio del mare”. U: *Storia di Venezia. Dalle origini alla caduta della Serenissima, IV: Il Rinascimento. Politica e cultura*, uredili Alberto Tenenti i Ugo Tucci. Roma: Enciclopedia Italiana, 1996. Pristup ostvaren 8. 4. 2020. http://www.treccani.it/enciclopedia/il-rinascimento-politica-e-cultura-tra-pace-e-guerra-le-forme-del-potere-il-dominio-del-mare_%28Storia-di-Venezia%29/.

Foretić, Vinko. *Povijest Dubrovnika do 1808.*, knjiga 2. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.

- Gaj**, Velimir. *Knjižnica Gajeve. Ogled bibliografskih studija*. Zagreb: Tisak Narodne tiskare Gajeve, 1875.
- Galić**, Pavao. *Povijest zadarskih knjižnica*. Zagreb: Društvo bibliotekara Hrvatske, 1969.
- Gelcich**, Giuseppe. „Prefazione”. U: Serafino Razzi, *La Storia di Ragusa*, priredio Giuseppe Gelcich, III-LII. Ragusa: Editrice Tipografia Serbo-Ragusea A. Pasarić, 1903.
- Goldthwaite**, Richard A. *The Economy of Renaissance Florence*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2009.
- Jagić**, Vatroslav. „Uvod”. U: *Pjesme Šiška Menčetića Vlahovića i Gjore Držića*, priredio Vatroslav Jagić, I-XVI. Zagreb: JAZU, 1870.
- Jurić**, Šime. *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu*, svezak I. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1991.
- Notata diversa historiam civitatis Ragusinae illustrantia* - <http://skupnikatalog.nsk.hr/Record/nsk.NSK01000676961/TOC#toc>
- Kapetanić**, Niko. *Sokol grad u Konavlima*. Dubrovnik: Vlastita naklada, 2013.
- Kostić**, Veselin. *Dubrovnik i Engleska 1300-1650*. Beograd: SANU, 1975.
- Kralj-Brassard**, Rina. „*Detta* presvijetlog i preuzvišenog gospodina kneza: troškovi Dvora u Dubrovniku od 16. do 19. stoljeća”. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 52/1 (2014): 131-160.
- Liber viridis*. Prir. Branislav Nedeljković, Beograd: SANU, 1984.
- Luccari**, Giacomo di Pietro. *Copioso ristretto de gli annali di Rausa*. In Venetia: Antonio Leonardi, 1605.
- Macan**, Trpimir. „Dubrovački barabanti u XVI stoljeću”. *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 8-9 (1960-1961): 301-323.
- Madunić**, Domagoj. „The Defensive System of the Ragusan Republic (c. 1580-1620)”. U: *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, uredili Gábor Kármán i Lovro Kunčević, 341-372. Leiden: Brill Publishing, 2013.
- Miović**, Vesna. *Dubrovačka diplomacija u Istambulju*. Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2003.
- Nodilo**, Speratus [Natko]. [„Uvod”]. U: *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragina*, priredio Speratus Nodilo, V-XII. Zagreb: JAZU, 1883.
- Novak**, Grga. *Povijest Splita*, knjiga I: *Od prehistorijskih vremena do definitivnog gubitka pune autonomije 1420. god.* Split: Matica hrvatska, Pododbor, 1957.
- Raukar**, Tomislav. „Prilog poznavanju sistema prihoda dalmatinskih gradova u XIV. stoljeću”. *Historijski zbornik* 21-22 (1968-1969): 343-370.
- Raukar**, Tomislav. *Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2003.
- Razzi**, Serafino. *La Storia di Raugia*. Lucca: per Venantio Busdraghi, [1595].
- Razzi**, Serafino. *Povijest Dubrovnika*. Preveli Iva Grgić, Stjepan Krasić i Anamarija Paljetak. Dubrovnik: Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik, 2011.

Rešetar, Milan. „Uvod”. U: *Pjesme Šiška Menčetića i Gjore Držića i ostale pjesme Ranjinina zbornika*, priredio Milan Rešetar, 2. izdanje, IX-CXXXI. Zagreb: JAZU, 1937.

Rešetar, Milan. „Uvod”. U: *Zadarski i Ranjinin lekcionar*, priredio Milan Rešetar, V-XVI. Zagreb: JAZU, 1894.

Zadarski i Ranjinin lekcionar. Prir. Milan Rešetar. Zagreb: JAZU, 1894.

Statut grada Dubrovnika. Priredili i preveli Ante Šoljić, Zdravko Šundrica i Ivo Veselić. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2002.

Stojanović, Vedran; **Lonza**, Nella. „Krsna kumstva u Dubrovniku 18. stoljeća: djeca, roditelji i kumovi kao čvorovi društvenih mreža”. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 54/2 (2016): 339-371.

Šundrica, Zdravko. „Kako su stari Dubrovčani rješavali financijske krize”. U: Zdravko Šundrica, *Tajna kutija Dubrovačkog arhiva*, II, 329-332. Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009.

Vekarić, Nenad. *Vlastela grada Dubrovnika*, svezak 6: *Odabrane biografije (Pi – Z)*. Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2015.

Voje, Ignacij. „Poskusi kvantifikacije trgovskega prometa in proizvodnje v srednjeveškem Dubrovniku”. *Zgodovinski časopis* 42 (1988), br. 3: 373-387.

*Rina Kralj-Brassard**
*Nella Lonza***

Nikša Ragnina's Manuscript as a Source of Information on the Budget of the Dubrovnik Republic in the 16th century

Summary

The paper analyses the content and determines the dating and authorship of the manuscript R 3464 from the Collection of Manuscripts and Old Books at the National and University Library in Zagreb. Based on the data concerning the type and amount of state revenues and expenditures of the Dubrovnik Republic recorded in this manuscript, the period to which the budget refers has been determined. The credibility of the manuscript structure has been verified by comparison with the historically closest reliable data on government revenues and expenditures from the early 17th century. The budget surplus shows the good state of public finances in the Dubrovnik Republic during the first quarter of the 16th century, while the structure of state revenues confirms the exceptional economic position of Dubrovnik. Although marked by multiple calculation errors, which indicate an unusual negligence towards numerical records, Ragnina's review of the budget, which is here transcribed in the appendix, is a valuable testimony to the economy of the Dubrovnik Republic in the early 16th century.

Keywords: Nikša Ragnina, Dubrovnik, 16th century, state budget, surplus

* Rina Kralj-Brassard, Institute for Historical Sciences of CASA in Dubrovnik, Lapadska obala 4, 20000 Dubrovnik, Croatia, E-mail: rinafran@gmail.com

** Nella Lonza, Institute for Historical Sciences of CASA in Dubrovnik, Lapadska obala 4, 20000 Dubrovnik, Croatia, E-mail: nella.lonza@gmail.com